

Eski Uygur Kozmolojisinde Güneş: Astronomik Bilgiden Kutsal Anlama*^φ

Hacer TOKYÜREK**

(Kayseri)

Özet: Bu çalışma, Eski Uygur kozmolojisinde Güneş'in hem astronomik hem de dinî-kültürel boyutunu Budizm inançları çerçevesinde ele almaktadır. Eski Uygurların Budist inanışları, Güneş'i sadece bir gök cismi olarak değil, aynı zamanda kutsal bir varlık ve manevi bir güç olarak görmelerine yol açmıştır. Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış Budist metinlerde Güneş, hem fiziksel hem de ruhsal bir ışık kaynağı olarak betimlenir. Astronomik açıdan Güneş, özellikle yedi ya da dokuz gezegenden biri olarak kabul edilir. Güneş'in hareketleri, Uygurların kozmolojik anlayışında önemli bir yer tutar. Ancak bu bilimsel işlevlerin ötesinde, Budist Uygur metinlerinde Güneş, aydınlanmanın, ruhsal uyanışın ve kozmik düzenin sembolü olarak yüceltilir.

Bu yazıda, Eski Uygur Budist kozmolojisinde Güneş'in hem astronomik bir fenomen hem de kutsal bir anlam taşıyan varlık olarak nasıl algılandığı ve

---

* Bu çalışma, TÜBİTAK ARDEB 1001 programı kapsamında 122K196 numaralı proje ile desteklenmiştir. Sağladığı finansal katkıdan dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederim. Ayrıca ArGePark araştırma binasında gerekli altyapı ve laboratuvar imkânlarını sağlayan Erciyes Üniversitesi Araştırma Dekanlığına da teşekkür ederim.

^φ Bu çalışma 'Sun and Moon in the Buddhist Uyghur Texts', 丝路两端的文化交流——一中土语言文学”研讨会 [Ipek Yolu'nun İki Yakasında Kültürel Değişimler-Çin-Türk Dili ve Edebiyatı Semineri] 17 Mayıs 2018 Shanghai” sempozyumunda sunulan yayımlanmamış bildirinin 'güneş' kısmının genişletilmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri/Türkiye. Elmek: htokyurek@hotmail.com, hacertokyurek@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0008-1213.

özellikle Buddha ile ilgili pek çok terimsel ifadelerde ona atfedilen roller detaylandırılmaktadır. Eski Uygur toplumunun, kendi kültürlerinin yanı sıra Budizm'in de etkisiyle Güneş'i tanrısal bir güç, yaşam kaynağı ve evrenin düzenleyici ilkesi olarak görmesi, onların dünya görüşüne ışık tutmaktadır. Güneş'in bu çok katmanlı anlamı, hem günlük hayatı şekillendiren astronomik bilgiler hem de ruhsal ve dinî semboller üzerinden incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, *kün tājri* “Güneş”, Astronomi, Kutsal.

Abstract: This study examines the Sun's role in Old Uyghur cosmology from both astronomical and religious-cultural perspectives within the framework of Buddhist beliefs. The Buddhist faith of the Old Uyghurs led them to regard the Sun not only as a celestial body but also as a sacred entity and a spiritual force. In Buddhist texts written in Old Uyghur, the Sun is depicted as both a physical and spiritual source of light. Astronomically, the Sun is especially considered one of the seven or nine planets. The movement of the Sun holds a significant place in the Uyghurs' cosmological understanding. However, beyond these scientific functions, in Buddhist Uyghur texts, the Sun is exalted as a symbol of enlightenment, spiritual awakening, and cosmic order.

This paper elaborates on how the Sun is perceived in Old Uyghur Buddhist cosmology as both an astronomical phenomenon and a sacred entity, with particular emphasis on the roles attributed to it in many terminological expressions related to Buddha. The perception of the Sun by the Old Uyghur society as a divine power, a source of life, and the regulating principle of the universe, influenced by their own culture as well as Buddhism, sheds light on their worldview. The Old Uyghur society, influenced by Buddhism, viewed the Sun as a divine power, a source of life, and a regulating principle of the universe, shedding light on their worldview. The Sun's multi-layered significance is examined through both astronomical knowledge that shaped daily life and the spiritual and religious symbols it represents.

Key Words: Old Uyghur, *kün tājri* “Sun”, astronomy, sacred.

0. Giriş

Güneş, insanoğlu tarafından tarih boyunca doğa üzerindeki etkileri ve kozmik düzene katkıları nedeniyle büyük bir ilgiyle gözlemlenmiş ve kutsal

bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu gök cismi, aydınlatıcı özelliği sayesinde karanlığı ortadan kaldırarak dünyaya hayat vermiş, doğanın düzenini sağlama ve zamanı belirleme işlevleriyle de toplumların gündelik yaşamlarını biçimlendirmiştir. Antik toplumlar, yaşadıkları dönemin ötesinde gökyüzünü ve yer altını anlamaya yönelik büyük bir ilgi duymuş ve bu doğrultuda kozmik hareketleri incelemeye başlamışlardır. Kozmik hareketlerin düzenini ve dinamiklerini kavramak amacıyla gök cisimlerini gözlemlenmişler, bu gözlemler doğrultusunda astronomi ve astroloji alanlarında önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Her bir toplum, kendi gözlemlerine dayanarak evrenin yapısını anlama ve açıklama çabasına girişmiş, gökyüzü fenomenlerini kendi kültürel, dinî ve bilimsel birikimlerine uygun bir şekilde yorumlamışlardır. Bunların yanı sıra Hint, Çin, Babil, Yunan ve Mısır medeniyetleri başta olmak üzere birçok uygarlık, kozmolojik yapılar ve sistemler geliştirmiştir. Bu kozmolojik sistemler, hem bilimsel araştırmaların temellerini oluşturmuş hem de dinî inançlarla iç içe geçmiş bir yapı sergilemiştir. Bilimsel ve dini-kültürel faaliyetler birbirleriyle sürekli bir etkileşim içinde olmuş, bu süreçte farklı medeniyetler arasında bilgi transferi ve karşılıklı etkileşim gerçekleşmiştir.

Örneğin, Vedik Dönemi'ndeki astronomi büyük ölçüde yerel Hint içerikleriyle şekillenmiş olsa da, Babil Dönemi'nde Mezopotamya kaynaklı birçok astronomik öge Hint astronomisine entegre edilmiştir. Bu ögeler arasında uzunluk ve zaman ölçme yöntemleri, matematiksel modeller, zaman birimleri ve Babil kökenli astronomi aletleri yer almaktadır. Helenistik dönemde Yunanlıların bilimsel katkıları, Babil astronomisinin daha da genişlemesine olanak tanımış ve bu gelişmeler, gezegen hareketlerinin incelenmesi, Güneş ve Ay tutulmaları ile gölge uzunluğu gibi konuları kapsayacak şekilde bir yapılandırmayı beraberinde getirmiştir. Böylece astronomi, hem bilimsel hem de kültürel dinamiklerin etkisiyle sürekli evrilmiş ve gelişmiştir (Niu ve Chen, 2014, s. 58). Dolayısıyla toplumların bilimsel ve kültürel faaliyetleri bugün de olduğu gibi sürekli etkilenme ve etkileşme hâlinde gelişmiştir.

Güneş ise antik medeniyetlerde en fazla araştırılan gök cisimleri arasında yer almış olup genellikle yedi veya dokuz gezegen içinde sayılmıştır. Örneğin, Hint/Vedik astrolojisinde, dünyadaki insan yaşamını etkileyen dokuz ana gök cismi ve bu cisimlere bağlı tanrılar bulunmaktadır. Bu dokuz gezegen şunlardır: Güneş, Ay, Mars, Merkür, Jüpiter, Venüs, Satürn ve iki ay düğümü olan Rāhu (Ejderha Başı) ile Ketu (Ejderha Kuyruğu) (Bleckt, 2011, s. 189). Bu gezegenlerin insan hayatı üzerinde önemli etkileri olduğu kabul edilmiş ve her bir gezegen, belirli insani niteliklerle ilişkilendirilmiştir. Örneğin, Güneş ve Ay kralları, Mars komutanı, Merkür prensi, Jüpiter ve Venüs bakanları, Satürn ise hizmetkârı temsil ederken; Rāhu ve Ketu orduyu simgeler. Ayrıca gezegenler ile insan bedenindeki elementler arasında da bir bağlantı kurulmaktadır. Buna göre, Mars ve Güneş ateş elementini, Merkür toprak elementini, Satürn hava elementini, Jüpiter eter elementini ve Venüs ile Ay su elementini yönetir (Rao, 2004, s. 25-26). Tibet astrolojisinde ise insan vücudundaki belirli organlar ve boşluklar gezegenlerle ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkiye göre sağ göz Güneş'i, sol göz Ay'ı, Mars ve Merkür kulakları, Jüpiter ve Venüs burun deliklerini, Satürn ise göbeği temsil eder. Rāhu ve Ketu, üretra ve anüs ile bağlantılıdır (Wayman, 2009, s. 140; Tokyürek, 2022, s. 38). Bu çerçevede, bazı mitolojik geleneklerde Güneş ve Ay, kozmik insanın gözleri olarak tasvir edilirken, bazı mitolojilerde ise tanrıların gözleri olarak betimlenir. Bu, gezegenlerin hem kozmolojik düzen hem de insan bedeni üzerindeki etkilerini gösteren önemli bir sembolizmi işaret eder. Aşağıdaki örnekte her ne kadar Güneş ve Ay ifadesi geçmese de cümle onları ifade etmektedir.

Mait.33.1-3: *ol ätözlär kovukum içintä kamag beš ajun tınlıglarıg sıgurayın* “O beden boşluğum içine bütün beş hayat şeklinin canlılarını sığdırayım.”

Budist kozmolojiye göre ise Güneş ve Ay, rüzgâr çarkı tarafından itilerek Sumeru Dağı etrafında hareket etmektedir. Bu anlayış, tercüme edilmiş birçok sūtrada yer almakta olup, Güneş ve Ay'ın yörünge yüksekliğinin Sumeru Dağı'nın yarısına, yani 42.000 yojana'ya denk geldiği belirtilmektedir. Ayrıca, Güneş'in çapı 51 yojana, Ay'ın çapı ise 50 yojana

olarak tanımlanmıştır. Güneş'in gece ve gündüz boyunca Sumeru Dağı etrafında dönmesi, dört kıtadaki mevsimsel değişimlere ve gece-gündüz döngüsüne neden olur (Chen ve Niu, 2014, s. 74; Sadakata, 1997, s. 38). Hint Budist kozmolojisinde yojana ölçüsü temel alınarak yapılan hesaplamalar, Güneş ve Ay arasındaki görünür boyut farkının gerçek olduğunu ortaya koymuştur. Bu hesaplamalar, yıldızların da farklı boyutlarda olduğunu varsayar; en küçük yıldızların çapı bir kilometreden daha az kabul edilir. Güneş ve Ay, rüzgâr halkasında yüzmelerine rağmen, vimāna olarak adlandırılan “göksel saraylar” ya da araçlar içinde yer alırlar. Vimāna'nın alt kısmı, Güneş'i temsil eden bir daire ve Ay'ı temsil eden bir daire şeklinde yapılandırılmıştır. Güneş, ateş incisinden (yakut) oluşan bir daire ile simgelenir; bu yapı, Güneş'in parlaklığını ve sıcaklığını açıklar. Ay ise su incisinden bir daire ile temsil edilir ve serin ışık yaydığı için Ay'ın soğukluğunu ifade eder (Sadakata, 1997, s. 38). Bazı Budist kozmolojik açıklamalarda, Güneş'in altın ve kristalden, Ay'ın ise gümüş ve lapis lazuliden oluştuğu belirtilir. Bu materyal sembolizmi, Güneş'in sıcaklığını ve parlaklığını, Ay'ın serinliğini ve yumuşak ışığını betimlemektedir. Güneş'in gerçek şeklinin kare olduğu, ancak uzaklık ve hareketi nedeniyle yuvarlak görüldüğü de bazı kaynaklarda yer almaktadır. Bu açıklama, Güneş ve Ay'ın görünen şekilleriyle ilgili kozmolojik bir bakış açısını yansıtır. Güneş, güneş tanrısı Sūrya'nın sarayını, Ay ise ay tanrısı Candra'nın sarayını barındırır. Bu saraylar simetrik yapılar olup, 16 yojana yüksekliğinde ve 8 yojana genişliğinde kare biçimindedir. Bu tür yapılar, Budist kozmolojide gök cisimlerinin sadece fiziksel varlıklar değil, aynı zamanda ilahi varlıkların ikametgâhları olarak kabul edildiğini göstermektedir (McGovern, 1923, s. 56-57). Her ne kadar daha sonra incelenecek olsa da Güneş ve Ay'ın sarayları aşağıdaki Eski Uygurca metin örneğinde net olarak gözükmektedir.

BT33.272: *kün tājri ay tājri iki yaruk ordolar içintäki* “Güneş ve ay iki parlak saray içindeki”

Budist kozmolojiye göre, her Cakravala sistemine bağlı bir Güneş, bir Ay ve çok sayıda yıldız bulunur. Bu gök cisimleri, Meru veya Sumeru Dağı

etrafındaki yörüngelerinde hareket ederek günler, geceler, aylar ve yılların oluşumuna neden olan nispeten küçük gök cisimleri olarak kabul edilir. Hem Güneş'in hem de Ay'ın, deniz seviyesinden yaklaşık 40.000 yojana yükseklikte, kayalık dairelerden ilki olan Yugamdharma ile aynı yükseklikte bulunduğu belirtilir. Bu yüksekliğin, Güneş ve Ay'ın ışınlarının Meru Dağı'nın diğer tarafındaki kıtalara ulaşmasını engellediği ve bu bölgelerde geçici gölgelenmelere neden olduğu düşünülmektedir. Güneş ve Ay sürekli olarak Meru Dağı etrafında dönmekte olup, yörüngeleri Nimimdhara ile dış daire arasında, yani büyük tuz okyanusunun üzerinde yer alır. Bu düzenleme, güney kıtasında gündüz yaşanırken, kuzey kıtasında gece olmasına; doğu kıtasında gün batımı gerçekleşirken, batı kıtasında gün doğumunun meydana gelmesine yol açar. Budist kozmoloji metinlerinde bu kozmik model, Güneş ve Ay'ın yörüngeleri ile kıtalar üzerindeki zaman dilimlerinin değişimlerini açıklamak amacıyla ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (McGovern, 1923, s. 56).

Türklerde ise Güneş doğunun, Ay da batının sembolüdür. Göktürklerde Doğu gün doğusu, Güney gün ortası, Batı gün batısı, Kuzey tün, gece ortası olarak gösterilir. Ayrıca Doğu 'ileri' yani yüzümüzü döndüğümüz bir yön olarak gösterilir. Hunlar güneşi selamlayarak üç kez eğilmiş ve kurbanlar adanmışlardır. Türk zihninde Güneş dişiyi, Ay ise eril olanı temsil eder. Güneşi dişi, Ay'ı ise eril olarak gösteren birçok destan vardır (Ögel, 2014, s. 187). Bunun yanında *Kün* Türk kültüründe hükümdarlık sembolü olarak kabul edilir (Esin, 2001, 149). Ayrıca Türkler *kök tənri* 'Mavi gökyüzünü büyük yaratıcı güç olarak görürler ve *kün tənri* ve *ay tənri*'ye saygı duyarlar. Bu durum belki de Türk panteonundaki tanrıları göstermek açısından önemlidir. Hunlar, Eftalitler, Köktürkler, Türgişler, Tigin-Şahi hanedanı güneş ve ayı pek çok yerde kullanır (Tezcan, 2012, s. 3100-3103). Köktürk ve Yenisey anıtlarında *kün* kelimesi hem "gün" hem de "güneş" için kullanılır. Bu anıtlarda *kün* "güneş" kelimesinin semantik değeri açısından bir çıkarım yapmak oldukça zordur. Ancak, Elegest I anıtında *kök tənride kün ay esiz ermiş* "Mavi gökyüzündeki güneş ve ay zavallı imiş." (Aydın vd., 2013, s. 41-42, str. 3), Köjeelig-Hovu anıtında *bir yetmiş*

yaşımgā kök tānridā küngä azdım “Altmış bir yaşında mavi gökyüzünden ayrıldım” (Aydın vd., 2013, s. 119, str. 5), Demir-Sug anıtında *kök tānride kün ay esizim ä* “Mavi gökyüzündeki güneş ve aydan ayrıldım, yazık!” (Aydın vd., 2013, s. 182, str. 3) ifadeleri örnek verilebilir. Bu ifadeler, güneş ve aydan ayrıldıkları için ölen kişinin ne kadar üzgün olduğunu gösterir. Çünkü Güneş ve Ay, hayatı ve varoluşu simgeler. Güneş sıklıkla hayat ağacı ile sembolize edilir ve doğurganlığı temsil eder (Eliade, 2005, s. 157). Bu yüzden ölen kişi öldüğünü belirtmek için güneşi ve ayı bıraktığını da söyler. Eski Uygurcaya baktığımızda iki *kün* kelimesine rastlanır. Birincisi *kün* “gün”, ikincisi *kün* “güneş” ve *kün tānri* “güneş”tir. Önceleri birçok araştırmacı *kün tānri*’yi “Güneş Tanrısı” olarak ifade etmiş ancak daha sonraki dönemde bu terk edilmiş ve yalnızca “güneş” anlamında kullanılmıştır. Ancak daha sonra *kün* ve *tānri* kelimelerinin neden birlikte kullanıldığına dair tartışmalar yapılmış ve bunun en güçlü kanıtı Mani dininin etkisi olarak gösterilmiştir. Çünkü Manihaizm panteonundaki güneş, ay ve yıldızlar tanrı olarak kabul edilir ve Manihaizm’de her şeyin önüne veya arkasına tanrı kelimesini ekler. Böyle bir geleneğin sonucu olarak bu durum Budist Uygur metinlerinde de devam etmiştir. Ayrıca *kün*’ün *kün tānri* ifadesiyle karışmaması için de olabilir. Budist Uygur metinlerinde Güneş ile ilgili açıklamalar aşağıda belirtilmiştir.

Bu çalışmada, Eski Uygur Budist metinlerinde Güneş ile ilgili kavramlar, dönemin bilimsel gelişmeleri dikkate alınarak dinî ve kültürel bağlamda incelenecektir. Bu değerlendirme, söz konusu kavramların Budist kozmoloji içerisindeki yerini ve Eski Uygur toplumunda Güneş’e atfedilen sembolik ve ritüel anlamları ele almayı amaçlamaktadır. Metinler üzerinden yapılacak bu inceleme, Güneş’in hem kozmolojik düzenin hem de dinî pratiklerin bir parçası olarak nasıl konumlandırıldığını ortaya koyacaktır.

1. Yedi veya dokuz gezegen arasında Güneş’in yeri

TT7.10.1-7: *aditya soma aņarak bud brahsvati šükür šaniĉar yeti grahlar buu ki kı sin ajim [kuy kap ir pi] ti šipkan altun ıgaĉ suv toprak oot beş kutlar ol* “Güneş (Āditya), Ay (Soma), Mars (Anğaraka), Merkür (Budha), Jüpiter (Bṛhaspati), Venüs

(Śukra), Satürn (Śanaīscara), (bunlar) yedi gezegenler. 戊 *wu*, 己 *ji*, 庚 *geng*, 辛 *xin*, 壬 *ren*, 癸 *gui*, 甲 *jia*, 乙 *yi*, 丙 *bing*, 丁 *ding* on gök dizisi 十干 *shi gan*)’dir. Altın, ağaç, su, toprak, ateş (bunlar) beş elementtir.”

Eski Uygurca metinlerde Güneş için *kün teŋri* ifadesi kullanılmakla birlikte *aditya* < Skt. *āditya* “güneş” (Monier-Williams, 1899, 137b) kelimesi de kullanılır bu ifade yedi gezegenden biri olarak gösterilir. Budist kozmolojide dokuz gezegen bulunduğu bilinmekle birlikte, yukarıda verilen örnekte yalnızca yedi gezegen ve bunların kökenleri ile ilişkili elementler zikredilmektedir. Bu durum, özellikle Çin astronomisinde önemli bir yere sahip olan on göksel gövde ve beş element sisteminin etkilerini yansıtmaktadır. Bilindiği üzere, Hint astronomisinde on göksel gövde ya da on iki dünyevi dal bulunmamaktadır. Ayrıca Hint sisteminde altın ya da metal ve ağaç elementleri yer almaz; bunun yerine toprak, su, ateş, hava ve gök/eter elementleri mevcuttur. Dolayısıyla, yukarıda verilen örnek cümle, Çin astronomisinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Öte yandan, hem Çin hem de Hint astronomisine daha sonraki dönemlerde *Rāhu* ve *Ketu* olarak bilinen iki gölge gezegen de eklenmiştir. Buna göre Skt. *sapta grahāḥ* “yedi gezegen”, Çince 七曜 *qiyao* “yedi parlak” terimleri, yedi gezegeni ifade etmekte olup, bu gezegenlerin özlerinin gökyüzünde parladığı, ruhlarının ise insanların üzerlerinde bulunduğu; iyilik ve kötülüğün yargıçları ve talihin yöneticileri oldukları belirtilmektedir. Bunlar Güneş (Skt. *Āditya*), Ay (Skt. *Soma*), Mars (Skt. *Aṅgāraka*), Merkür (Skt. *Budha*), Jüpiter (Skt. *Bṛhaspati*), Venüs (Skt. *Śukra*) ve Satürn (Skt. *Śanaīscara*) olarak sıralanır (Soothill Hodous, 1937, s. 12b). 800 yılı civarında Çin astronomisine iki gezegen daha (子气 *ziqu* ve 月四 *yuebei* / 月博 *Yuebo*) eklenmiş ve on bir gezegen 十一曜 *shiyi yao* oluşturulmuştur (Kotyk, 2015, 1).

BT23.G289-G292: [*kün ayta ulatı*] *yeti gr(a)hlar* [*säkiz otuz na*]k[*ša*]dirlar otuz [*tümän k*]olti yultuzlar kuvragı [*si*]ziŋiz ot t(*ä*)ŋrim-ä : “Güneş, Ay,] yedi gezegen, [yirmi sekiz Na]kşatras ve otuz [milyon] yıldız topluluğu Senindir, Tanrım!”

Yukarıda verilen bu örnekte ise *kün* “Güneş” anlamındadır ve Güneş ile Ay’dan sonra yedi ayrı gezegenden bahsedilir ki burada da dokuz gezegen ifade edilir. Dolayısıyla buraya iki gölge gezegen olan Rāhu ve Ketu eklenmiştir. Bunun yanında yukarıdaki örnek cümlede Nakşatra ifadesi geçer. Çeşitli şekillerde yıldız işaretleri veya ay konakları olarak tercüme edilen ve sayısı 27 (bazen 28) olan kalıcı bir listeyle Nakşatralar, antik çağlardan beri Hint astronomisinin ayırt edici özelliği olmuştur. Nakşatra kelimesi Vedik literatüründe (i) genel olarak yıldızlar, (ii) yıldız işaretleri, yani az çok ekliptik boyunca yer alan 27 (28) numaralı yıldız grupları, (iii) ekliptiğin bölümleri olan yay anlamında kullanılmıştır (Achar, 2002, s. 184).

HT8.1035-1042: *yeelläyü yeltritdäçi ol, tulañurmak ädrämin idok yemişlikdä savlıg hua çäcäkin yaltritdaçi ol bağlig esilig arıgta, baş baştın ol bulut arakı ätiñiri y(a)ruk täg kün t(ä)ñr[i] altınuntaki beş ulug grhlar täg birig işlätü bilmäki üzä* “Kutsal Bahçede belagatinin bir rüzgâr gibi esmesine izin verdi. Sözlerinin çiçeklerinin devlet görevlileri ormanında parlamasına izin verdi. O, bulutlar arasındaki ilk şafağın parlaması gibi ve güneşin altındaki beş elementli gezegenler gibi ilktir.”

Yukarıdaki örnek cümlede süslü bir anlatım vardır ve bu süslü anlatım da sembollerle oluşturulmuştur. Burada kullanılan kozmik ifadeler ilgi çekicidir. Buna göre, *bulut arakı ätiñiri y(a)ruk täg* “bulutlar arasındaki parıldayan şafak gibi” ifadesindeki bulutlar genellikle dünyevi yanılısamları ve zihinsel engelleri temsil eder. Cümlede geçen *ätiñiri y(a)ruk* “parıldayan şafak,” ise bilginin doğuşu, aydınlanmanın başlangıcıdır. Bulutlar arasındaki ilk şafak, kişinin zihnindeki karanlıkların, yanılısamların dağıldığı ve aydınlanmanın başladığı anı simgeler. Bu ifade, kişinin konuşmalarının bu şekilde bir aydınlanma sağladığını ima eder. Cümledeki diğer ifade ise *kün t(ä)ñr[i] altınuntaki beş ulug grhlar täg* “Güneşin altındaki beş elementli gezegenler gibi”dir. Daha önce belirtildiği üzere yedi ve dokuz gezegen düşüncesi içinde sayılan Güneş burada ayrı

olarak sayılmıştır. Uygurca *beş ulug grhlar* “beş elementli gezegenler” ifadesi Çince 五星 *wuxing* “beş gezegen” anlamındadır ve bu gezegenler, Jüpiter, Mars, Satürn, Venüs ve Merkür (Soothill Hodous, 1937, s. 119a) olarak sıralanır.

Tot.53-56: *ekinti kşanta keñürülmäklig bilgä bilig yaruyur taštın sıjar körsär kün tugmış täg kızıl közünür içdin sıjar körsär kadyot kurtnıñ yarukı täg azkıya azkıya yaruk közünür* “İkinci anda yayılmış bilgelik₂ parlar. Dış taraftan baksa gün doğmuş gibi kızıl görünür. İç taraftan baksa ateş böceğinin₂ ışığı gibi çok az₂ ışık görünür.”

Yukarıda verilen metinde geçen *keñürülmeklig bilge bilig* “yayılmış, evrensel bilgi”, Budizmde dört ya da beş bilgi olarak tanımlanan ve ikinci bilgelik ışığı olarak ifade edilen Skt. *samatā-jñāna* “her şeye eşit ve evrensel bilgelik”i ifade eder. Skt. *samatā-jñāna*, *mano vijñāna*’dan türetilmiştir, her şeye eşit ve evrensel bilgelik olarak gösterilir, ateşe karşılık gelir, güneydeki Ratnasambhava ile ilişkilidir (Soothill Hodous 1937, s. 120a; Tokyürek, 2022, s. 39). Buradaki *kün tugmış teg kızıl közünür* ifadesi ise “Güneş doğmuş gibi kırmızı gözükür” bilginin Güneşe benzetilmesiyle ilgilidir. Zaten bu bilgi ateş ile karşılanır. Güneş’in de özü ateştir. Bunun yanında Budist sembolizmde gün doğumu ya da kızıl ışık, aydınlanmanın başlangıcını ve evrensel farkındalığı sembolize eder. Bu, aydınlanmanın dışarıdan güçlü ve etkileyici bir olay gibi algılanmasını temsil eder.

2. Güneş’in Evi/Sarayı

BT25.1762-1763: *kün täñri ordosıntakı luu hanları* “Güneş (burç) evindeki ejderha kralları”

BT33.272-274: *kün ay täñri iki yaruk ordolar içintäki täñrilär yarukıña arka berip yänä yäkniñ içgäkniñ kararığ işiñä kirmişgä sanur turkaru käh alkıg köni ulug yolup kodup* “Güneş ve Ay iki parlak saray içindeki tanrılar ışığına arka verip yine

şeytanın₂ karanlık işine girdiğini düşünür. Daima geniş₂ doğru yolu bırakıp”

Budist metinlerde Güneş ve Ay’ın buldukları yer için “saray” ifadesi kullanılır. Yukarıdaki örnek cümlede yer alan *kün tǎnri ordosı* “Güneş sarayı” Çince 日宮 *ri gong* “Güneş sarayı” (Soothill-Hodous, 1937, s. 155b) yani Güneş burcunun evi anlamına gelir. Daha önce de belirtildiği üzere Budist kozmolojide Güneş’te güneş tanrısı Sūrya’nın sarayı, ayda ise ay tanrısı Candra’nın sarayı vardır. Her saray 16 yojana yüksekliğinde ve 8 yojana karedir (McGovern, 1923, s. 57). Budizm güneşi, Meru Dağı etrafında dönen ışıklı bir güneş tanrısı (veya tanrıları) tarafından mesken tutulan bir saray olarak düşünür, ancak yerli Çin kozmolojisi güneşi duyarsız 太陽 *da yang* “büyük yang” olarak görür. Bazı Budist metinlerde Güneş tanrısının bin ışık ışını yaydığı, kurban ve erdemli eylemler sonucunda geçmiş yaşamın mükâfatı olarak Güneş sarayında yaşadığı ifade edilir (Witzel, 2016). Buna göre tanrılar, özellikle yöneticilerin veya önemli kişilerin ölümünden sonra bu güneş ve ay evinde yaşarlar (Eliade, 2005, s. 208). Güneşin iki katlı yolu veya yürüyüşleri, kuzey ve güney, sıklıkla anılır. Güney yürüyüşünün altı ayı boyunca güneş, güney kıtası Jambudvīpa’nın güney sınırının 5 yojana ötesine kademeli olarak geçer ve doğrudan denizin üzerine parlar, kuzey yürüyüşü sırasında ise yörüngesi, güneşin doğrudan kıtanın kendisine parlayacağı şekildedir. Güneş ışınları her zaman aynıdır, ısıları ne artar ne de azalır. Yoğunluklarındaki görünürdeki fark, yörüngedeki değişimden, perde görevi gören bulutların müdahalesinden, yerden yükselen sislerden ve zaman zaman güneşi yutarak tutan büyük Asura Rāhu’nun eylemlerinden kaynaklanır (McGovern, 1923, s. 57). Rāhu “Güneşi ve ayı ele geçirip tutulmalara neden olması beklenen iblis” olarak tanımlanır (Soothill-Hodous, 1937, s. 472a). Başka bir deyişle Güneşin zaman zaman tutulma tanrısı Rāhu 羅睺 *luohou* tarafından yutulduğu düşünülür (Yano, 2003, s. 380).

Dolayısıyla ikinci örnek cümlede yer alan ışığın terkedilip karanlığa doğru yani şeytanın yoluna girmesi Güneş ve Ay tutulmasını ifade eder. Burada Güneş ve Ay kendi yörünge düzlemlerinden geçmeyip tutulmaya

neden olur ve her iki gök cismi de karanlığa hapsolür yani tutulmaya neden olur. Astronomik düşüncede Budistler, Güneş burcunun on iki ve Ay burcunun yirmi yedi veya yirmi sekiz burcunun olduğunu kabul etmektedirler (McGovern, 1923, s. 58-59). Buradaki astronomi ile ilgili tüm terimler aynı zamanda Budist inançla da bağlantılıdır. Uygurca metindeki ışığa sırtını dönmek, kişinin doğru yoldan sapması ve manevi olarak karanlığa düşmesi anlamına gelir. Güneş ve Ay'ın ışığının (bilgeligin, aydınlanmanın) bir şekilde terk edildiği anlatılmaktadır. Uygurca cümledeki “şeytanın karanlık işi”, insanların aydınlanma yolundan saparak cehalet ve kötülüğe (Mara'nın etkisine) girdiği anlamındadır. Dolayısıyla aynı cümle içerisinde hem astronomi hem de kutsal yer almaktadır.

3. Güneş Işıktır/Parlaktır

BT33.318-321: *bo yertinçüdü üstün tñhri yaruk tetir altın yağız yer kararığ tetir kün tñhri yaruk tetir ay tñhri kararığ tetir ot yaruk tetir suv kararığ tetir är yaruk tetir tişi kararığ tetir* “Bu yeryüzünde üstte gökyüzü ışıktır, alta yağız yer karanlıktır. Güneş ışıktır, ay karanlıktır. Ateş ışıktır, su karanlıktır. Erkek ışıktır, kadın karanlıktır.”

Yukarıdaki Eski Uygurca cümlede Güneş'in parlak Ay'ın karanlık olduğu ifade edilmektedir. Hint Budist anlayışında bu şu şekilde açıklanmaktadır. Güneş, Sumeru'nun etrafında Ay'dan daha düşük bir hızla döndüğü için, aralarındaki açı sürekli değişir. Güneşin ışığı aydan çok daha fazla olduğundan, ayın yüzünün bir kısmını kapatan bir gölge oluşturmaya neden olur. Güneş de daha yüksek bir rakımda olduğundan, ayda bir kez ayın tam üzerinde olur ve gölge tüm diski kapatır. İki hafta sonra, iki gök cismi maksimum ayrılıklarına ulaşır, güneş ayın tam karşısındadır ve hiç gölge oluşturmaz (Mahāthero, 2018, s. 93-94). Budist anlayışla metin yorumlanırsa şunlar söylenebilir. Güneş ışıktır ve güneş dünyayı aydınlattığı için her zaman ışık olarak görülür. Budizm'de aydınlanma, zihnin karanlık yanılsamalardan, cehaletten ve acıdan kurtularak hakikati görmesidir. Bu süreç genellikle güneş ışığı metaforuyla anlatılır. Tıpkı güneşin doğuşuyla karanlığın dağılması gibi, aydınlanma da cehaletin ve

yanlış anlayışların ortadan kalkmasını simgeler. Güneş ışığı burada bilgeliği ve doğru farkındalığı temsil eder. Bir kişi, aydınlanmaya ulaştığında, tıpkı güneşin dünyayı aydınlatması gibi, zihni de gerçekliğin ışığıyla aydınlanır. Artık cehalet karanlığı yoktur, her şey net ve berrak bir şekilde görülür. Budizm’de zihin, tıpkı bir aynanın ya da bir gökyüzünün saf hâli gibi kabul edilir; ancak bu zihin, cehalet ve yanlış algılarla bulutlandığında hakikati tam olarak göremez. Güneş ışığı, bu bulutlu zihni aydınlatan, aydınlanma sürecinin yolunu açan sembolik bir güç olarak görülür. Güneş ışığının her yere yayılması, her şeyin gerçek doğasını görebilme kabiliyetini ifade eder. Aydınlanmış bir zihin, her şeyi olduğu gibi, özünde görür. Samsāra’nın yanılısamlarından kurtulmuş ve her şeyin boş doğasını anlamıştır. Budizm’de Orta Yol (Madhyamaka) anlayışı, aşırılıklardan uzak durarak dengeyi bulmayı teşvik eder. Güneşin ışığı, aşırı sıcak ya da aşırı soğuk değil, dengeli bir sıcaklık ve ışık sağlar. Bu da Orta Yol’un dengeye dayalı yaklaşımını sembolize eder. Zihin, aşırı düşüncelerden ve yanılısamlardan arındığında, tıpkı dengeli güneş ışığı gibi net ve dengeli bir farkındalığa ulaşır. Budizm’de cehalet, karanlık olarak sembolize edilir. Bu karanlık, hakikati görememe hâlini ifade eder. Güneş ışığı ise dharma’nın (Budist öğretiler) insanlara hakikati göstermesidir. Tıpkı güneş ışığının karanlık bir odayı aydınlatması gibi, Budist öğretiler de zihnin karanlığını dağıtarak gerçeği açığa çıkarır. Nirvāna, Budizm’de cehalet ve acıdan kurtuluşu temsil eder. Nirvāna’ya ulaşan bir birey, aydınlanmış bir varlık hâline gelir ve artık dualite yoktur. Bu, güneşin hiç batmadığı bir aydınlanma hâli gibi tasvir edilebilir. Zihin artık daimi bir huzur ve bilgelik ışığında kalır. Kısaca güneş ışığı, Budist anlayışta aydınlanmanın, bilginin ve hakikatin bir sembolüdür. Zihni karanlıktan çıkararak, cehaleti ortadan kaldıran ve hakikati açığa çıkararak bir metafor olarak kullanılır.

4. Buddha Güneştir

VS.1-7: *bo üç türlüg yöruğlärkä tükällig üçün buda 仏 tep atantı 問 仏 lig 日問 kă tep tedi 日天何 ol 答 日天 ärsär yöläşürüg ol 喻 boltaçı 日天 ärsär tāk kök kalıkda yoridaçı 日天 tilgäni ol 仏 lig 日天 ärmäz 問 仏 lig 日天何 ol 答 仏 tegli*

çin kertü 智 ol 問 ol 仏 tãgli çin kãrkü 智 kayu ol 答 alkinçu y'lqyw tugmaksız 智 ol 今仏何ãrsãr 日天 ymä ol ok ol anı üçün ogşamak üzä yörgülük ol 問日天ãrsãr 喻 tep tedi 日天 ni nãgülük 仏 ka yölãşürüg kaltı 答 t(ä)ñri 仏 niñ ädgülãri yeg ayaguluk ärtüki üzä 喻 kılğalı bulmasar ymä 世 üg yarutdaçı 光明 luglarta 日天 kamagda yeg ol 世 tãkilãrkã ayaguluk bolmakın tuta t(ä)ñri 仏 ka az ülüs t(ä)ñinçãk(i)yãsiñã 喻 kaltı “Bu üç türlü öğreti ile donanmış olduğu için Buddha diye adlandırıldı. Sordu: “Buddha güneşe (benzer) dedi, güneş nedir? Cevapladı: “güneşe benzerdir; çünkü ... diye izah etmeye başladı. Doğacak olan güneş, bütün gökyüzünde gezecek olan güneş çemberidir, Buddha güneşi değildir. Sordu: O Buddha güneşi nedir? Cevapladı: Buddha demek doğru, gerçek bilgi demektir. Sordu: O Buddha denilen doğru ve gerçek bilgi nedir? Cevapladı: Başlangıcı ve sonu olmayan bilgeliktir. Şimdi Buddha nedir sorusuna gelince: Güneş yine odur aynı zamanda. Bundan dolayı ‘benzetmek’ ile yorumlanmalı. Sordu: Güneş benzer, dedi. Güneş niçin Buddha’ya benzetilir? Cevapladı: (Eğer) Tanrı Buddha’nın faziletlerini üstün ve hürmetkâr kılan (başka bir) benzetme bulunamazsa nesilleri aydınlatacak ışıklar içerisinde güneş yine hepsinden daha iyi bir (benzetme olmaya devam edecektir). (Sonraki) nesildekilere saygı gösteren olmayı şiar edinerek Tanrı Buddha’ya küçük bir parça büyüklüğünce benzetmede bulundu.” (Elmalı, 2017, s. 139).

BT37.6366-6368: DKPAM.1978-1980: *bo yertinçü yer suvda burhanlıg kün tãñri tuggay sãn* “Bu yeryüzünde Buddha Güneş’i (olarak) doğacaksın.”

Yukarıdaki metin Eski Uygurca ve Çince yazılmış olan bir metindir ve burada Güneş için 日天 *ri tian* “Güneş” ifadesi kullanılır. Genel olarak Budist metinlerde Buddha, her şeyi bilen ve tüm canlıları aydınlatan bir varlık olarak sıkça Güneş ile sembolize edilir. Bu benzetme, Güneş’in

evreni ışığıyla aydınlatması gibi Buddha'nın da bilgisiyle evreni aydınlatmasına dayanır. Bu benzerlik, hem Brahmanik hem de Budist geleneklerde Güneş'in, evrenin aşkın merkezini ve en yüce ilkeyi simgeleyen güçlü bir sembol olarak kabul edilmesiyle derinleşir. Brahman ve Puruṣa'nın meskeni olan Güneş, aynı zamanda döngüsel yasa koyucu Manu'nun oturduğu yerdir. Güneş'in ışınları, evreni ölçer, her şeyi varlığa dönüştürür ve tüm varlıkların çoğalmasına sebep olur. Rigveda'da belirtildiği gibi, "Yalnızca sen, ey Güneş, tüm dünyada doğdun." Güneş, aynı zamanda "Doğu'dan Batı'ya yeryüzüne dökülen kurbanlık kişi" olarak da tanımlanır. Bu sembolizm, Güneş'in dünyaları doldurmak için kendini bölmesi, ancak bu bölünmenin ötesinde bütünlüğünü koruması şeklinde anlaşılır. Güneş, "öte dünyada birdir" ve aynı zamanda "yeryüzünde yaşayan varlıklar arasında sayısız olarak bölünse de" bu bölünmüşlük içinde bütünlüğünü korur (Snodgrass, 1985, s. 24). Bu, Güneş'in evrensel birliğini ve aynı anda çokluğa olan etkisini gösteren bir metafordur. Güneş'in bu sembolik gücü, hem Brahmanik hem de Budist kozmolojilerde, varoluşun temel ilkelerinden biri olarak kabul edilir. Buddha'nın doğumu, tüm dünyayı aydınlatan Güneş'in zaferle yükselişine benzetilir. Pali metinlerinde Buddha, "Güneş'in akrabası"dır. Aynı zamanda Güneş "Dünyanın Gözü"dür, Güneş "bütünü inceleyen" ve "her şeyi gören" kozmik gözün tekrarlayan Brahmanizm özdeşleşmesini çağırır: Güneş merkezinden kozmik tekerleğin tüm çevresi görülebilir; Buddha, Güneş gibi, her şeyi aynı anda görür (Snodgrass, 1985, s. 24).

Vajrayāna'da Buddha ve Güneş'in özdeşliği açıkça belirtilmiştir. Yüce Tathagata, "Büyük Güneş" (Mahāvairocana) olarak adlandırılır, tüm Buddhalar ve Bodhisattvaların yüce gözü, "merkezi veya çevresi olmayan ve asla artmayan veya azalmayan" olarak tanımlanır. O, tüm Buddhalar ve Bodhisattvaların ışık huzmeleri olarak ortaya çıktığı Güneş kaynağıdır ve hepsinin geri döndüğü Mükâfat Güneş Bedenidir. Büyük Güneş, Mahāvairocana, dünya dağı Meru'nun zirvesinde durur ve burada parlak bedeninden Elmas Dünya Mandalasını yayarak Dharma'yı ebediyen ortaya çıkarır. Metafizik Güneş olan Büyük Güneş, günlük deneyimimizin fiziksel

güneşiyle karıştırılmamalıdır. Fiziksel güneşin ışığı parçalıyken, gündüzleri parlak ama geceleri ışığı yoktur. Bilgelik Güneşi'nin yani Buddha Güneşi'nin ışığı her yerde ve her zaman parlak bir şekilde parlak. Bilgelik Güneşi, benzetme dışında fiziksel güneşe gerçekten benzetilemez; fiziksel güneş nedenselliğin sınırlamalarına tabidir, oysa Bilgelik Güneşi tamamen aşkındır. Bu nedenle Büyük Güneş, Mahāvairocana olarak adlandırılır. Üstün Güneş “zirveye yükseldikten sonra artık ne doğar ne de batır, ancak Merkez’de tek başına durur. Bu nedenle “Orada batmamış ve hiç doğmamıştır... Ne doğar ne de batır; Brahman doktrinini bilen kişi için bir kez ve sonsuza dek gökyüzünde durur.” Algılanabilir güneş, üstün Güneş’in yalnızca benzerliğidir; hareket eder ve hareketiyle zamanın ritimlerini ölçer; fakat algılanamayan Güneş durağandır, ebedi bir Şimdi’de, zamanın evrimleştiği dakik ve Başlıca An’da sabitlenmiştir. Metafizik Güneş zamanın ötesinde durur ve sonsuza dek hareketsiz kalır (Snodgrass, 1985, s. 25).

Yukarıdaki örnekte verilen Eski Uygurca cümlede Buddha’nın Güneş ile kıyaslanması, Güneş’in dünya üzerindeki tüm varlıkları ışığıyla aydınlatması gibi, Buddha’nın da bilgeliği ve aydınlanmasıyla tüm varlıkları “aydınlatması” üzerinden yapılır. Güneş çemberi ifadesi, Budist anlayışta Buddha’nın yalnızca bu dünyadaki bir varlık değil, evrensel bir bilgi kaynağı olduğuna işaret eder. Güneş sadece gökyüzünde bir çember olarak gezerken, Buddha’nın aydınlanması evrenin her tarafına yayılır. Burada Güneş’in fiziksel sınırlılıklarıyla Buddha’nın evrensel bilgelik sembolizmi arasındaki fark vurgulanmaktadır. Bunun yanında “Buddha Güneşi” ifadesi ise Buddha’nın gerçekte ne olduğu üzerinde durur. Buddha’nın, Güneş’e benzer olmasının sebebi, ikisinin de “doğru, gerçek bilgi” ile ilişkilendirilmesidir. Güneş fiziksel ışık kaynağı olarak dünyayı aydınlatırken, Buddha da bilginin ve aydınlanmanın kaynağıdır. Ayrıca Güneş, ışıklarıyla nesilleri aydınlattığı gibi, Buddha da bilgeliğiyle sonraki nesillere rehberlik eder. Bu, Budist geleneğinde Buddha’nın öğretisinin zamanlar ötesi bir etkiye sahip olduğu inancını yansıtır. Bunlara ek olarak Güneş’in, Buddha’nın “küçük bir parçası” olarak bile büyük bir anlam

taşıdığı vurgulanmaktadır; bu da, Buddha'nın tüm evrene yayılan aydınlanışlığının sonsuz gücünü ve kapsamını simgeler. Sonuç olarak, Buddha ve Güneş benzerliği Budist kozmolojide ve öğretilerde güçlü bir sembol olarak karşımıza çıkar. Güneş, tıpkı Buddha gibi, ışığıyla dünyayı aydınlatır, varlıkları bilgiyle donatır ve evrenin düzenini sağlar. Buddha'nın Güneş'e benzetilmesi, Budist düşünceye göre bilgelik, aydınlanma ve varlıklar üzerinde sürekli bir etki bırakma yetisini simgeler.

Tüm bu açıklamaların yanı sıra evrensel egemenliğe sahip olan Cakravartin veya Buddha, güneşin çok erken dönemleri olarak tanımlanır. Çin. 日種 *ri zhong*, Skt. *Sūrya-vaṃśa*, Śākyamuni Buddha'nın beş soyadından biri olarak tanımlanır, çünkü onun güneş tohumu ve ilk atalarının güneş tarafından yaratıldığına inanılır (Soothill-Hodous, 1937, s. 156a). Ayrıca güneşin parlaklığı veya ışığı genellikle sembolik olarak kullanılır. Bunun nedeni, güneşin bir “bilgi ateşi” olarak görülmesidir (Eliade, 2005, s. 185) ve Çin. 佛日 *fu ri*, cehaletin karanlığını ortadan kaldıran Buddha Güneşi olarak tanımlanır (Soothill-Hodous, 1937, s. 228a).

BT26.3.8-11: *biligsiz nizvani üzä örtülmiş beş ajun tınl(ı)g oğlanlarınıñ bilgä biliglärin açdaçı yarutdaçı bir yintäm yañı kün t(ä)ñri ärür tep* “Cehalet kleśa’sıyla örtülü beş varlık şeklinin çocuklarının bilgilerini açan ve aydınlatan daima yeni bir güneştir.”

BT26.16.30-33: *säkiz törlüg ämgäklig öyükdin üntürdäçi amrak ädgü öglisi ol biligsiz biliglig kararığıg yokadturdaçı tarkardaçı kün t(ä)ñri ol nizvanilig çonmakıg tarkardaçı söntürdäçi ay t(ä)ñri ol* “Sekiz türlü ızdıraplı kumdan çıkaracak (olan) sevilen dosttur. Cehalet karanlığını yok eden₂ güneştir. O ihtiras ateşini söndürecek₂ aydır.”

Budist astronomi anlayışında, güneşin ve ayın hareketleri kozmik döngüler ve yaşamın sürekliliği ile ilişkilendirilir. Budizm’de Güneş, yukarıda da belirtildiği üzere ışığıyla karanlıkları aydınlatan, cehalet perdesini kaldıran ve bilgiyi açığa çıkaran bir semboldür. Özellikle

aydınlanma süreciyle ilişkili olarak, Güneş sıkça aydınlatıcı bir metafor olarak kullanılır. Örneğin, Buddha'nın öğretileri, cehaleti yok eden ve varlıkların bilgiyi fark etmelerini sağlayan “güneş” gibi görülür. Güneş'in her gün yeniden doğması, varoluş döngüsünde sürekli bir yeniden doğum ve dönüşüm sürecini simgeler. Bu, Budist felsefede tekrar doğum süreci ve her yeniden doğuşta aydınlanma için yeni bir fırsat anlamına gelir. Burada, cehaletin ortadan kalkmasıyla birlikte doğan bilgi, sürekli olarak varlıkların karanlık zihinlerine yeni ışıklar getirir. Budist kozmolojiye göre, evrenin yapısı ve döngüleri karmaşık bir sistem olarak tanımlanır. Güneş, Budist kozmolojide Meru Dağı merkezli evren modelinde yer alır. Bu modelde Güneş'in doğuşu ve batışı, varlıkların bilgilerini ve farkındalıklarını arttırma süreci ile ilişkilendirilir. Budist kozmolojide Güneş ve Ay'ın devri, karmanın sonuçlarını gösteren döngüler olarak anlaşılır. Kozmolojik düzeyde varlıkların bilinçlenmesi ve aydınlanma süreci, bu döngülerin tekrarlanması ile ifade edilir.

Genel anlamda Buddhalar Güneş'le ilişkilendirildiği gibi aynı şekilde herhangi bir Buddha da Güneş ile ilişkilendirilebilir. Buna en iyi örnek Maitreya Buddha'dır. Buna göre aşağıdaki Eski Uygurca örnekler verilebilir:

BT3.790-795: *beş törlüg üdlärniñ adakınta säkiz tümän yaşlıg yalañoklar üdinte sarvatyan tükäl bilgä biliglig uday tagrıñ töpösintä maitrilig kün täñri tuga yarlıkayur siz täñrim* “Beş zamanın sonunda, seksen bin yaşındaki insanların zamanında, sarvajña bilge₂ Udaya Dağı'nın zirvesinde Maitreya Güneşi olarak doğacaksınız, haşmetlim.”

BT23.H122-151: *kaçan kayu kün älig yeti kolti altı yüz tümän yıllarınıñ ärtmäkiñä altı paramitlig uday tagrıñ töpüsintä sarvatyan tükäl bilgä biliglig kök kalıknıñ yüzintä säkiz yegirmi türölüg äñäyüük ädgülüg tilgänin etilmiş biligsiz biliglig karañgu kararığıg kalısız yintäm tarkardaçı nomlug y(a)rukın beş aźun tınl(ı)glar oğlanıña tüzü yada yarlıkadaçı maitri burhanlıg kün t(ä)ñri bo yertinçü yer suvda tuga b(ä)lgürä y(a)rlikasar ol*

ugurta män balačuk t(ä)ñrim bo buyanlıg közgünčümin tuta maitri burhan šazınınta ävdin barkdın ünüp toyın dentar bolup iki y(ä)g(i)rmi bölüklüg nomlug taloy ögüzüg ındın yoguč kăčip yörüglüg sumer tagrıñ töpüsintä tugup tillig tarıglagta özkän yağmur suvın yağıtıp “Hangi gün, 57 koñı çarpı 6000.000 yıl geçtikten sonra, altı Pāramitā’nın Udaya Dağı’nın zirvesinde, sarvajña mükemmel bilgelik gökyüzünün yüzeyinde, on sekiz türlü Āveñika iyilik çemberi ile donatılmış. Cehaletin karanlığını yok eden Dharma ışığını beş hayat şeklindeki çocuklarına tamamen yayan Maitreya Buddha’nın Güneş’i bu yeryüzünde₂ doğmaya ve ortaya çıkmaya hükmetse o sebepten ben Balačuk T(ä)ñrim bu sevap hazinesini koruyarak Maitreya Buddha’nın disiplininde evden₂ çıkıp keşiş₂ olacağım. On iki bölümlük öğretinin okyanusunun karşı kıyısına geçip yorumların Sumeru Dağı’nın tepesinde doğacak, dilin tarlasına verimli yağmurun suyunu yağdıracak.”

Maitreya, “dost canlısı, yardımsever, şefkatli ve yardımsever; geleceğin Buddha’sı” anlamındadır (Monier-Williams, 1899, s. 834b). Budist düşüncede gelecekteki Buddha olarak tanımlanır ve Śākyamuni yerine tüm insanları kurtarmak için bir Buddha olarak dünyaya gelecektir (Soothill-Hodous, 1937, s. 456b). Bu nedenle Güneş burada Maitreya olarak gösterilmiş ve Maitreya’nın karakterleri güneşe verilmiştir. Yukarıdaki örnekte verilen metin, Maitreya Buddha’nın gelecekteki doğuşunu, onun rolünü ve etkilerini tasvir eder. Maitreya’nın dünyaya bir gün gelerek insanların kurtuluşuna yardımcı olacağına inanılır. Metin hem kozmolojik hem de sembolik bir dille yazılmış olup Maitreya’nın doğumunu ve bu olayın evrende meydana getireceği etkileri detaylandırır. Buradaki *maitri burhanlıg kün t(e)ñri* “Maitreyabuddha Güneşi” ifadesiyle Maitreya’nın gelişini betimlerken, onun bir “güneş” olarak tüm evrene ışık yayacağı vurgulanır. Bu, cehalet karanlığını aydınlatma ve insanlara Budist öğretisi olan Dharma’nın ışığını ulaştırma anlamına gelir. Maitreya’nın cehaletin karanlığını dağıtan, bilgeligi ve erdemi simgeleyen bir kurtarıcı figür

olduğunu ortaya koyar. Ayrıca onun gelişinin, uzun bir sürecin sonunda gerçekleşeceği belirtilir. Maitreya Buddha Śākyamuni Buddha'nın ölümünden 5,670,000,000 yıl sonra bu dünyada görünecektir. O “Geleceğin Kurtarıcısı”dır (Sadakata, 1997, s. 128). Uygurca metinde, bilgeliğin Udaya Dağı¹'nin zirvesinden yükselmesi, Budizm’de bilgelik ve erdem in en yüksek noktada somutlaştığı anlamına gelir. Maitreya'nın gelişiyi birlikte, “Dharma ışığını tüm beş hayat şeklindeki yani vaineika oğullarına” yayarak, tüm canlıların kurtuluşu için öğretisini yeryüzüne getirecektir. “Vaineika oğulları” burada, Budist geleneğe göre öğretiyi dinlemesi gereken tüm varlıkları temsil eder. Bu da, Maitreya'nın görevinin yalnızca Budist topluluğu değil, evrendeki tüm canlıları kapsadığını gösterir.

Budist literatürde Buddha ve Bodhisattvalar yukarıda da belirtildiği üzere Güneş ile ilişkilendirilir. Bunun yanında bazı Buddha ve Bodhisattvaların adları da Güneş anlamına gelen kelimelerle kurulur. Bunlardan bir kısmı aşağıda sıralanmıştır:

- Skt. Arhatsūryagarbha → Çin. 應日藏佛 *ying ri cang fu* → *yükünür biz kün tənri agılık ayagka tægimlig atlıg tənri burhan kutıña* (Wilkins, 2007, str. 2682-2684) Güneş hazineli saygıdeğer adlı Buddha'nın saadetine secde ederiz.” Özellikle burada *kün tənri agılık* önemlidir. Çünkü güneş Vairocana'nın sembolü olarak gösterilir ve Buddha ve Bodhisattva'nın bilgisini ve gücünü temsil eder (Soothill-Hodous, 1937, s. 312b). *Arhat* “değerli, saygıdeğer, saygın ve övülen” anlamına gelir ve Nirvāna adayı olan Buddha (Monier-Williams, 1899, s. 93c) olarak gösterilir. Budizm’de

¹ Sanskritçe *udaya* “yükselme, Güneşin yükselmesi” anlamındadır (Monier-Williams, 1899, s. 184b). Ayrıca Güneş’in oradan doğduğu varsayılır (Monier-Williams, 1899, s. 186a). Bu nedenle, Udaya Dağı, doğuşun, aydınlanmanın veya bilgelik ve farkındalığın yükselişinin bir simgesi olarak kabul edilir. Özellikle Budist literatürde, böyle dağlar kozmik merkezler veya aydınlanma noktaları olarak anlatılır. Bazı Budist yorumlarda Udaya Dağı, bilgelik ve erdem in en yüksek mertebeye ulaşmasını temsil eder. Bu dağın zirvesinde, Bodhisattvaların geliştirdiği altı Pāramitā (erdemler) tam anlamıyla olgunlaşır ve bilgelik doğar. Dolayısıyla, Maitreya Buddha'nın gelişinin bu dağ ile ilişkilendirilmesi, onun evrensel bilgelik getireceğine işaret eder. Udaya Dağı'nın sembolik anlamı, bilginin ve ruhsal gelişimin en yüksek seviyeye ulaştığı yeri temsil etmesiyle Budist öğretilerde önemli bir yer tutar.

arhat, Samsāra döngüsünden (doğum ve ölüm döngüsü) kurtulmuş, aydınlanmış kişi demektir. Bir Arhat, cehaleti yenmiş, Nirvāna'ya ulaşmış ve artık yeniden doğmayacak kişidir. *Sūrya* “güneş, güneş tanrısı” (Monier-Williams, 1899, s. 1243a) anlamındadır. *Garbha* “rahim, iç, öz” anlamına gelir (Monier-Williams, 1899, s. 349b). Metaforik olarak, “bir şeyi barındıran” ya da “öz” olarak anlamlandırılır. *Garbha* (rahim, iç) terimi, bir varlığın içindeki gizli potansiyel ya da derin özü sembolize eder. Dietz-Kaygusuz da bu terim için Skt. *Arhatsūryagarbha* ifadesini kullanır (2003, s. 401-402).

• Skt. *Bhagavat-sūrya/āditya² → *atı kötrülmüşlig kün t(ä)ñrig anitiyatlıg arahuka siñirgülik al altagların sakınu* (Wilkins, 2007, str. 160-163) “Bhagavat “yüce, talihli” (Monier-Williams, 1899, s. 743c) Güneş’i (Buddha’yı) anityatā-rāhu’nun yutulması için bir hile² düşündüler.” Burada yer alan Sanskritçe kelime tarafımızca oluşturulmuştur ve tamamıyla muhtemel bir anlam taşır. Bhagavat (yüceltilmiş) Güneş’in Rāhu³ tarafından yutulması, Budist astronomi ve kozmolojideki geçicilik “anityatā” (Monier-Williams, 1899, s. 29b), tutulma mitolojisi ve maya “yanılsama” (Monier-Williams, 1899, s. 811a) kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir. Güneş’in yutulması, hem astronomik bir olayı (tutulma) hem de kozmik düzenin geçici doğasını ve yanılsamalarla dolu dünyayı sembolize eder.

² Skt. *āditya* “genel olarak tanrı, özellikle Sūrya (güneş)” (Monier-Williams, 1899, s. 137b).

³ Rāhu, Hindu mitolojisinde ve astronomisinde güneş ve ay tutulmalarına neden olduğu düşünülen bir Daitya ya da iblis olarak tanımlanır. Vipra-citti ve Siṃhikā’nın oğlu olduğu belirtilen Rāhu’nun, bir ejderha kuyruğuna sahip olduğu rivayet edilir. Efsaneye göre, tanrılar Amṛta (ölümsüzlük iksiri) için okyanusu çalkaladıklarında, Rāhu onlardan biri kılığa girerek bu iksirden bir miktar içmeyi başarmıştır. Ancak, Güneş ve Ay bu hileyi fark ederek durumu Vişnu’ya bildirmiş, bunun üzerine Vişnu, Rāhu’nun başını kesmiştir. Başından ayrılan vücudu yok olmuş, fakat baş kısmı Amṛta’yı içtiği için ölümsüz kalmıştır. O andan itibaren, Rāhu’nun başı zaman zaman Güneş ve Ay’dan intikam almak için onları yutarak tutulmalara neden olur. Rāhu’nun kesilen kuyruğu ise Ketu olarak bilinir ve birçok kuyruklu yıldızın ve ateşli meteorun kaynağı olarak kabul edilir. Astronomik olarak Rāhu, Ay’ın kuzeye doğru ilerlediği yükselen düğüm ile ilişkilendirilir. Bu düğüm, Ay’ın yörüngesinin ekliptikle kesiştiği noktalardan biridir. Rāhu, aynı zamanda gezegenlerden biri ve güneybatı yönünün koruyucusu olarak kabul edilir. Budist kozmolojide ise birçok şeytani varlık Rāhu ismiyle anılmakta ve bu iblisler, kozmik düzeni bozmak amacıyla Güneş ve Ay üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmaktadır (Monier-Williams, 1899, s. 879c).

Buddha (Güneş), geçici karanlığa rağmen kalıcı aydınlanmayı temsil eder. Rāhu'nun yarattığı karanlık, nihayetinde bilgeliğin ışığı tarafından aşılır. Dietz-Kaygusuz da makalelerinde bu terime yer vermişler fakat bir açıklama getirmemişlerdir (2023, s. 391).

- Skt. Bhānumant → Çin. 隨日佛 *sui ri fu* → *yükünür biz eyin yaraşı kün tənri atlıg burhan kutıña* (Wilkens, 2007, str. 2743-2744) “Güneşe benzeyen adı verilen Buddha'nın saadetini secde ederiz.” Bazı Mahāyāna metinlerinde, Buddha veya Bodhisattvalar, parlaklık ve ışık ile anılırlar çünkü onların bilgeliği ve merhameti, tüm varlıkları aydınlatan ve onlara yol gösteren bir ışık gibidir. Sanskritçe *bhānu* Budist literatürde “görünüm, parlaklık, ışık veya ışık huzmesi, parlaklık, ihtişam” (Monier-Williams, 1899, s. 751a) anlamındadır. Bu Buddha aydınlanma sürecindeki parlak bilgelik anlamını taşır. Wilkens de *eyin yaraşı kün tənri*'yi Skt. bhānumant olarak gösterir (2021, s. 267).

- Skt. Devasūrya⁴ → Çin. 日天佛 *ri tian fu* → *yükünür biz kün tənri atlıg tənri burhan kutıña* (Wilkens, 2007, str. 2256-2258) “Güneş adlı Buddha'nın mutluluğuna secde ederiz.” Çince 日天 *ri tian*, Skt. *sūrya*, Guanyin'in biçimlerinden biri olarak da anılır (Soothill-Hodous, 1937, s. 155b). Devalar, göksel varlıklar oldukları için onların dünyasında “güneş” bir metafor olarak ilahi ışığı, bilgeliği ve göksel aydınlanmayı sembolize edebilir. Devaların dünyasında parlayan bu güneş, onların deneyimlediği büyük ışığı ya da yüce erdemleri ifade edebilir. Ancak, bu aydınlık Budist Nirvāna'nın derin bilgeliğiyle aynı değildir; geçici haz ve aydınlanma anlarıdır. Devalar, Budist kozmolojide henüz aydınlanmaya ulaşmamış varlıklar olarak tasvir edilirler. Bu anlamda Devasūrya, bir deva'nın henüz erişemediği ama bir gün ulaşabileceği aydınlanmanın sembolüdür. Tıpkı güneşin varlıkları aydınlatması gibi, aydınlanmanın ışığı devaların da üzerine doğabilir ve onları cehaletten kurtarabilir. Güneş, bilgelik ve gücün sembolüdür. *Devasūrya* ifadesi, devaların varoluş düzeyindeki bilgelik ve gücü ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak bu bilgelik, Buddha'nın tam aydınlanmasından daha düşük bir seviyededir. Devasūrya, Budizm'de

⁴ Deva “göksel, ilahi, tanrı” (Monier-Williams, 1899, s. 492b).

göksel varlıkların (devaların) güneşi, yani onların deneyimlediği aydınlık, bilgelik ve ışığı sembolize eder. Bu, Budist Nirvāna bilgeliğine tam erişmemiş olsalar da, devaların da aydınlanma yolunda potansiyel taşıdıklarını ve bilgelik ışığına ulaşabileceklerini ima eder. Aynı zamanda, güneşin gücü ve ışığı, devaların kendi dünyalarında deneyimledikleri geçici mutluluğu da temsil edebilir.

- Skt. *jñāna sūrya* → Çin. 慧日佛 *hui ri* → *bilgä biliglig kün tñrilig atlıg tñri burhan kutıña* (Röhrborn, 1971, str. 417-419) “Bilge Güneş adlı Buddha’nın saadeti.” Sanskritçe terim *jñāna* “bilgi” ve *sūrya* “güneş” kelimelerinden oluşur. Budizm’de Buddha’nın bilgeliğini ifade eden bir imgedir. Buddha’nın bilgeliği ve bilgeliğin güneşi olarak adlandırılır. Çünkü tüm canlılara ışık getirir ve tüm acı ve aldatmacanın karanlığını dağıtır. Bilgelik güneşi, Buddha ve öğretisi tarafından kullanılan bir semboldür. Bilgelik güneşi, Buddha’nın ve aydınlanmış varlıkların bilgeliğinin, cehaletin karanlığını yok eden, dünyayı aydınlatan bir güç olduğunu ifade eder. Tıpkı güneşin ışığının karanlığı ortadan kaldırdığı gibi, *jñāna* da varlıkları cehaletten kurtarır ve aydınlanmaya ulaştırır. Bu ifade, Buddha’nın veya Bodhisattva’nın evrensel bilgeliğini, aydınlatıcı bilgisini simgeler. Bu bilgi, tüm varlıklara rehberlik eden, onları doğru yola sevk eden ve ıstıraptan kurtaran bir ışık gibidir. Özetle, *Jñānā Sūrya*, Budist öğretilerde bilgeliğin aydınlatıcı gücü olarak yorumlanır. Bu bilgelik, hem aydınlanmayı sağlar hem de yaşayan varlıkların cehaletten kurtulmasına, gerçekliğe ulaşmasına yardımcı olur.

- Skt. *mahāmegha-suryāgarbha* → Çin. 大雲日藏佛 *da yun ri cang fu* → *ulug bulut kün tñri agılıkı bodisatav* (Zieme, 1996, s. 174-175) “Büyük bulut güneşinin hazinesi Bodhisattva.” Budizm’de bulutlar, genellikle geçici olan cehaleti, yanılsamayı ya da karmaşık düşünceleri temsil eder. Güneş ise bilgelik, aydınlanma ve hakikati simgeler. Sanskritçe *mahāmegha* “büyük bulutlar” (Monier-Williams, 1899, s. 794a; 831b) metaforu, derin cehalet ya da karmaşa ile dolu olan dünyayı simgelerken, “güneşin özü” ya da “güneşin rahmi” bilgeliğin ve aydınlanmanın bu cehalet içinde gizlendiğini ima eder. Tıpkı bulutların güneşi geçici olarak

gizlemesi gibi, cehalet de hakikati gölgeler, ancak güneş her zaman oradadır ve sonunda kendini gösterir. Ayrıca, bu terim doğanın döngüsellğine de atıfta bulunabilir. Bulutlar, yağmurun öncüsü olup dünyayı suladığı gibi, aydınlanma da önce bir “bekleyiş” döneminden geçebilir ve sonra tüm varlıkları besleyen bilgi ve bilgelik yağmurları gelir. Mahāmeghasuryāgarbha, Budizm’de derin bilgelik ve aydınlanmanın geçici cehalet bulutları içinde gizlenmiş olduğu, ancak sonunda hakikatin ve bilginin güneş gibi parlayarak her şeyi aydınlatacağı anlamına gelir. Bu terim, özellikle Bodhisattvaların ya da Buddha’nın aydınlatıcı rolünü ve karanlık zamanlarda bile her zaman var olan bilgeliğin gücünü sembolize eder.

- Skt. Netraprabha → Çin. 日明佛 *ri ming fu* → *yükünür män kün tənri yaruklug atlıg tənri burhan kutıña* (Wilkens, 2007, str. 1778-1779; str. 2375-2377) “Güneş ışığı adlı Buddha’nın saadetine secde ederim.” *yükünürbiz kün tənri yaruklug atlıg tənri burhan kutıña* (Wilkens, 2007, str. 1778-1779; 2375-2377) “Güneş ışığı adlı Buddha’nın saadetine secde ederiz.” Wilkens 1778’deki açıklama için Sūryaprabha ifadesini kullanırken (2007, s. 171) 2375 için ise Skt. Netraprabha ifadesi kullanır (2007, s. 205). Dietz-Kaygusuz ise 1778-1779’daki terim için Skt. Sūryaprabha terimini kullanırken diğeri olan 2375-2377’deki için herhangi bir Sanskritçe terim kullanmaz (2023, s. 388).

- Skt. Padmākṣa → Çin. 華日佛 *hu ari fu* → *yükünür biz hwa çäçäklig kün tənri atlıg tənri burhan kutıña* (Wilkens, 2007, str. 1474-1475) “Lotus güneşi adlı Buddha saadetine secde ederiz.” Skt. Padmākṣa “Lotus gözlü” (Monier-Williams, 1899, s. 581a) anlamındadır. Buddha’nın lotusa benzetilmesi önemlidir.

- Skt. Pratibhānasūrya → Çin. 辯才日佛 *bian cai ri fu* → *yükünür biz tılanurmaklıg kün tənri atlıg tənri burhan kutıña* (Wilkens, 2007, str. 2514-2516) “Belagat Güneşi adlı Buddha saadetine secde ederiz.” Skt. Pratibhāna “belirginleşme veya görünür olma, apaçıklık, zekâ, belagat” anlamlarını ifade eder (Monier-Williams, 1899, s. 668c). *Pratibhānasūrya* ifadesi “bilgeliğin ve ilhamın güneşi” anlamına gelir. Bu terim, Buddha’nın ya da Bodhisattva’nın bilgeliğinin tıpkı güneşin dünyayı aydınlatması gibi

cehaletin karanlığını ortadan kaldıran parlak bir güç olduğunu anlatır. Pratibhāna, Bodhisattva'nın veya aydınlanmış varlıkların ilham verici konuşmalarını temsil eder. Bu sözler, tıpkı güneşin ışığı gibi, insanlara rehberlik eder ve onları aydınlanma yoluna yönlendirir. *Pratibhānasūrya*, bir Bodhisattva'nın ya da Buddha'nın hem bilgeliğiyle hem de sözleriyle insanlara ışık tuttuğu ve onları doğru yola sevk ettiği anlamını taşır. Güneşin ışığı nasıl her şeyi aydınlatıyorsa, bu ilham dolu bilgelik de varlıkların karanlıktan kurtulmasına yardımcı olur. Dietz-Kaygusuz da terimi Skt. Pratibhānasūrya olarak gösterirler (2023, s. 391).

- Skt. *Supriyacakşus → Çin. 善愛目佛 *shan ai mu fu* → *yükünür biz säviglig kün täñri atlıg täñri burhan kutıña* (Wilkens, 2007, str. 2581-2683) “Sevimli Güneş adlı Buddha saadetini secde ederiz.” Budizm’de sembolik bir bağlamda ele alındığında, bu ifade aydınlanmış bir varlığın veya Buddha’nın bilgelik gözünü ya da sevgili bir Bodhisattva’nın saf ve şefkat dolu bakışını temsil edebilir. Budist öğretilerde “göz” kavramı, bazen doğrudan bilgeliği ve gerçek doğanın görülmesini simgeler. Örneğin, “Buddha’nın bilgeliğiyle dünyayı görme” gibi kavramlarda, gözler, aydınlanmayı ve hakikati görebilme yetisini ifade eder. Bu bağlamda, Supriyacakşus, Budist terminolojide, bilgeliği ve merhametiyle dünyayı doğru şekilde görebilen bir Buddha ya da Bodhisattva’yı tasvir etmek için kullanılıyor olabilir. Gözlerin güzelliği ve sevgisi, bu varlıkların tüm canlılara şefkatle bakmalarını ve onların acılarını anlamalarını simgeler. Skt. *supriya* “çok sevgili veya hoş” (Monier-Williams, 1899, 1229a) ve Skt. *cakşus* “göz, bakış” (Monier-Williams, 1899, 382a) anlamındadır.

- Skt. Sūryaprabha → Çin. 日光曜佛 *ri guang yao fu* → *yükünür biz kün täñri yaruklug atlıg täñri burhan* (Wilkens, 2007, str. 1806) “Güneş ışığı adlı Buddha’ya secde ederiz.” Terim Skt. Sūrya-prabhāsana’yı ifade eder ve güneş ayrıca Garbhadhātu grubunun 9. sırasını temsil eder (Soothill-Hodous, 1937, s. 155b). Burada hem Buddha’nın adı hem de bir burç yeri belirtilir.

- Skt. Sūryānana → Çin. 日面佛 *ri mian fu* → *yükünür biz kün täñri yüzlüg atlıg täñri burhan kutıña* (Wilkens, 2007, str. 3085-3087) “Güneş yüzlü adlı Buddha saadetini secde ederiz.” Skt. *ānana* “yüz” (Monier-

Williams, 1899, 139c) anlamına gelir. “Güneş yüzlü” ifadesi, bir varlığın yüzünün tıpkı güneş gibi parlak, aydınlatıcı ve bilgelik dolu olduğunu ifade eder. Bu, Buddha’nın ya da Bodhisattva’nın aydınlanmış hâlini simgeler. Buddha, bilgelik ve merhametle dünyayı aydınlattığı için yüzü güneş gibi ışık saçan biri olarak tasvir edilir. *Sūryānana* ifadesi, Buddha’nın veya aydınlanmış bir varlığın merhametini ve evrensel sevgisini simgeler. Tüm varlıklara eşit şekilde ışık tutan, onları karanlıktan kurtaran biri olarak tasvir edilir. Güneşin ışığı, tıpkı cehaletin karanlığını ortadan kaldırdığı gibi, *Sūryānana* olarak adlandırılan varlık da bilgeliğiyle insanları aydınlatır ve onları hakikate yönlendirir. Buddha’nın öğretilerini takip edenler, cehaletin karanlığından kurtulup aydınlanmaya doğru ilerlerler.

• Tathāgatāditya → *anūlayu kālmişlig kün tāñriniñ savlıg yarukı üzä yaltrıklıgı* (Zieme, 2018, s. 410, str. b) “Tathāgata-güneş’in söz ışığıyla parlayan.” Zieme çalışmasında *anūlayu kālmişlig kün tāñri* ifadesi için, Sanskritçe metne dayanarak *tathāgatāditya* terimini kullanır (2018, s. 410-411). Burada *kün tāñri* “Güneş” doğrudan Buddha’yı temsil ederken *tathāgata* ise Buddha’nın sıfatıdır. Çünkü Uygurca pek çok metinde bu şekilde geçer.

5. Lotus Çiçekli Güneş Çarkı

BT36.F32-37: *lenhua bolmişin sakınıp lenhua üzä bir ram ujik täğsilip kün tilgäni bolmişin sakınıp kün tilgäni üzä* “Lotus olduğunu düşündü, lotusla birçok heceyi çevirdi ve güneş çarkı ile güneş çarkı olduğunu düşündü.”

BT36.G27-29: *anta basa öznüñ yüräk içindä lenhua kün tāñri yalayu* “Sonra kalbinde nilüfer gibi güneş parlar.”

Tot.145-146: *lenhualıg kün tilgän orun* “Lotus güneş çarkının yeri”

Yukarıda verilen Eski Uygurca cümleler incelendiğinde Lotus çiçeği ile Güneş’in sembolik bir bağı olduğu görülür. Budizm’de lotus, saflığın, dirilişin ve aydınlanmanın sembolü olarak kabul edilirken, Güneş de bilgeliği, aydınlanmayı ve evreni aydınlatan gücü temsil eder. Lotus ve Güneş’in bu benzer temsili, Budist felsefenin önemli metaforları

arasındadır. Bunun yanında lotusun fiziksel doğasında, çamurlu sulardan yükselip Güneş'e doğru açılması, Budizm'de ruhsal aydınlanmaya giden yolu simgeler. Lotus, Güneş ışığı altında çiçek açar ve bu, karanlıktan (cehaletten) kurtularak aydınlanmaya (bilgelige) ulaşmayı ifade eder. Güneş'in ışığı altında açılan lotus, aydınlanmış bir zihnin ortaya çıkışını simgeler. Lotus, çamur dolu sulardan yükselmesine rağmen saf ve lekesiz bir çiçek olarak açılır (Özer, 2023, s. 54-55). Bu, Samsāra'nın (varoluş döngüsü) çamurundan yükselip Nirvāna'ya ulaşmayı temsil eder. Güneş, Budist düşüncede, tıpkı Buddha gibi, bu dönüşüm sürecinde merkezi bir rol oynar. Güneş'in lotus üzerindeki etkisi, Buddha'nın öğretisinin bir insanın cehaletten aydınlanmaya doğru yükselmesine yardımcı olmasını sembolize eder. Güneş, evreni ışığıyla aydınlatarak tüm varlıklara hayat ve rehberlik sunar. Benzer şekilde, lotus da Buddha'nın aydınlanmasını ve bilgece öğretilerini yayar. Lotusun evrenin her yönüne yayılan Buddha'lar için doğum yeri olarak tasvir edilmesi, Güneş'in ışınlarının evreni sarmasıyla paralellik gösterir. Güneş, nasıl her varlığı eşit şekilde aydınlatıyorsa, Buddha'nın öğretileri de her yönü kapsayarak tüm varlıklara ulaşır. Budizm'de Güneş'in, lotusun açılmasını sağlaması gibi, Buddha'nın öğretileri de zihinlerin aydınlanmasını sağlar. Lotus ve Güneş, Budist ikonografide sıkça birlikte kullanılır ve bu, aydınlanmanın iki yönünü - Buddha'nın içsel bilgeliği (lotus) ve bu bilgeliğin evrensel yayılımı (Güneş)- temsil eder.

Mahāyāna Budizmde lotus çiçeği, doğum yeri ve Dharma'nın (öğretinin) evrensel yayılımının önemli bir sembolü olarak karşımıza çıkar. Özellikle *Mahā-sukhāvati-vyūha*'da, Yüce Mutluluk Ülkesi anlamına gelen Sukhāvati'de yer alan mücevher göletlerindeki lotusların detaylı tasvirleri mevcuttur. Bu metne göre her lotus çiçeğinden 3.600.000 koti (milyonlarca) ışın yayılır ve her bir ışın, otuz iki büyük işarete sahip altın renkli Buddha'lar yaratır. Bu Buddha'lar, doğu yönündeki ölçülemez ve sayısız dünyalara giderek oradaki varlıklara Dharma'yı öğretir. Aynı durum doğu, güney, batı, kuzey, yukarı, aşağı ve tüm ara yönler için de geçerlidir. Bu tasvirler, Budist kozmolojide uzayın on yönünün bir merkezden yayılması

fikrini simgeler (Snodgrass, 1985, s. 204). Tıpkı lotus çiçeğinden doğan Buddha'ların evrenin her köşesine yayılması gibi, Dharma da bir merkezden başlayarak tüm yönlerle ulaşır. Bu benzetme, Buddhaların evrensel erişimini ve öğretilerinin her varlığa ulaşmasını temsil eder. Bu sembolizm, Mahāyāna Budizmi'nin kozmolojik vizyonunda önemli bir yer tutar, çünkü Buddhaların hem evrensel hem de sonsuz varlıklar olarak tüm dünyalara nüfuz ettikleri ve her yerde Dharma'yı öğrettikleri fikrini yansıtır. Lotulardan doğan Buddha'lar, Dharma'nın sonsuz yayılımını ve evrensel aydınlanmayı simgeler. Tantrik Budizm'de ise lotus çiçeği farklı bir anlam taşır ve meditasyonda veya mandala içerisinde oturan kişinin lotus gibi oturması gerektiği düşünülür (Özer, 2023, s. 68). Lotus oturuşu giriş/geçiş ritüellerini temsil eder ve insan lotus oturduğunda oturduktan sonra çeşitli heceler veya dualar söyler, böylece geçmiş yaşamın günahlarından kurtulur ve temiz yeni yaşamlarına başlarlar. Ayrıca, burada lotus ve güneşi bir arada kullanmak önemlidir. Lotus çiçeği Eski Uygur metinlerinde sekiz yaprakla gösterildiği için, güneş sıklıkla beş veya sekiz açıyla tasvir edilir (Tezcan, 2012, s. 3092). Bu bağlamda, hem lotus hem de güneş, geçiş ve dönüşüm süreçlerinin sembolleri olarak kullanılır. Eski Uygur Budist metinlerinde sıkça geçen *tilgän* “tekerlek”, Budist sembolizmdeki Çince 日輪 *ri lun* “güneş diski, güneşin sarayının dışında” kavramı ile ilişkilendirilir (Soothill-Hodous, 1937, s. 156a). Tüm bu açıklamalarla birlikte lotus tıpkı Güneş gibi sabah güneşin ilk ışıklarıyla açar, batan güneşle birlikte tekrardan kapanır. Bu durum yaratılışı ve yeniden doğuşu, geçmişi ve geleceği yani yaşamın her anını simgeler (Özer, 2023, s. 55). Bu döngü, lotus çiçeği ve güneşin Budist metinlerdeki sembolik anlamlarını bir araya getirerek kozmolojik ve dinî öğretilerin bir arada nasıl işlendiğini gösterir.

Sonuç

Eski Uygur kozmolojisinde Güneş, yalnızca bir göksel cisim olarak değil, aynı zamanda kutsal bir sembol olarak da önemli bir yer tutmaktadır. İncelemeler, Eski Uygurların Budist inançları doğrultusunda Güneş'e verdikleri anlamın, kozmik düzeni kavrayışlarıyla derin bir bağa sahip

olduğunu göstermektedir. Güneş'in doğuşu ve batışı, yeniden doğuş, ölüm ve aydınlanma döngüleri ile ilişkilendirilmiş; bu döngüler Budist metafizik anlayışla iç içe geçmiş şekilde ele alınmıştır. Astronomik açıdan bakıldığında, Eski Uygurlar, Güneş'in hareketlerini gözlemleyerek kozmik düzeni anlamaya çalışmışlardır. Güneş'in evrendeki yeri, gündüz ve gece döngüsü, mevsim değişimleri gibi olgular, onların doğayı anlama çabasında önemli bir yer tutmuştur. Fakat bu gözlemler yalnızca fiziksel bir anlayışla sınırlı kalmamış, dinî öğretilerin etkisiyle derin bir sembolik boyut kazanmıştır. Güneş, Uygur Budist düşüncesinde bilgeliğin, aydınlanmanın ve ruhsal arınmanın sembolü hâline gelmiştir. Aydınlatıcı gücü, evrendeki tüm canlılar için hem fiziksel hem de manevi bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Güneş, yalnızca kozmik bir güç değil, aynı zamanda evrensel düzenin sürdürücüsü olarak görülmüş ve ilahi bir varlık olarak anılmıştır. Bu yüzden de pek çok Buddha'nın adı Güneş ile kurulmuştur.

Sonuç olarak, Eski Uygur kozmolojisinde Güneş'in astronomik ve kutsal anlamları, birbirini tamamlayan iki temel unsur olarak öne çıkmıştır. Eski Uygurların Güneş'i hem bilimsel gözlemlerle hem de dinî sembolizmle ele almaları, onların evreni anlama çabalarının çok yönlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Güneş, sadece fiziksel ışığıyla değil, aynı zamanda manevi aydınlanmanın kaynağı olarak da Eski Uygur kültüründe güçlü bir yer edinmiştir.

KISALTMALAR

Çin.	Çince
s.	sayfa
Skt.	Sanskritçe
str.	Satır
vd.	ve diğerleri
Yen.	Yenisey yazıtları

ESER KISALTMALARI ve KAYNAKLAR

- Achar, B. N. Narahari (2002). “In Search of Nakṣatra-s in the “R̥gveda”. *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, Vol. 83,183-193.
- Aydın, Erhan, Risbek Alimov ve Fikret Yıldırım (2013). *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*, Ankara: Bilgesu.
- Bleckt, Rami (2011). *How to Make a Deal with the Universe or the planets’ influence on our fate and health*. M.: Publishing house LLC “Blagodarenie.”
- Chen Ming ve Niu Weixing (2014). “Mathematics and Astronomy”. In: *Encyclopedia of India-China Cultural Contacts*, Volume I. New Delhi, MaXposure Media Group, 71-75.
- Dietz, Von Siglinde ve Kaygusuz, Arzu (2023). “Vergleichende Analyse von 100 alttürkischen Buddhanamen unter Berücksichtigung der semantischen und übersetzungsmethodischen Besonderheiten”. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Band 173 – Heft 2, Harrassowitz Verlag, 379-410.
- Eliade, Mircea (2005). *Dinler Tarihi, İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*. (Çev. Mustafa Ünal), Serhat Kitabevi, Konya.
- Elmalı, Murat (2016). *Daśakarmapathaavadānamālā: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin- Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **[DKPAM]**
- Elmalı, Murat (2017). *Eski Uyurca Dilbilgisi Terimleri: vibakti-samaz*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **[VS]**
- Esin, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Kasai, Yukio (2008). *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Akademienvorhaben Turfanforschung, Berlin: Brepols. [BT26]
- Kotyk, Jeffrey (2015). “Seven Planets 七曜 (in East Asian Buddhism). Digital Dictionary of Buddhism entry”. (Erişim Tarihi: 15.10.2024. DDB: 七曜 | seven planets (buddhism-dict.net) (Erişim Tarihi: 15.10.2024. https://www.academia.edu/12844613/DDB_Seven_Planets_%E4%B8%83%E6%9B%9C_in_East_Asian_Buddhism_)
- Mahāthero, Punnadhammo (2018). *The Buddhist Cosmos: A Comprehensive Survey of the Early Buddhist Worldview; according to Theravāda and Sarvāstivāda sources*.
- McGovern, William Montgomery (1923). *A Manual of Buddhist Philosophy, Volume I, Cosmology*. London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd.
- Monier-Williams, M., A. (1899), *Sanskrit-English Dictionary*, Oxford.
- Narasimha Rao, P.V.R. (2004). *Vedic Astrology, An Integrated Approach*. New Delhi: Sag Ar Publications.
- Niu Weixing ve Chen Ming (2014). “Science & Technology, Overview”. In: *Encyclopedia of India-China Cultural Contacts*, Volume I. New Delhi, MaXposure Media Group, 58-71.
- Oda, Juten (2015). *A Study of the Buddhist Sūtra Called Säkiz yükmäk yaruq or Säkiz törlügin yarumış yaltrimış in Old Turkic*. Berlin-Brandenburgische Akademie Der Wissenschaften, Akademienvorhaben Turfanforschung, Berlin: Brepols. [BT33]
- Ögel, Bahaddin (2014). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özer, Ayşe Kübra (2023). *Eski Uygur Türkçesi Tantrik Metinlerinde Sembol*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Rachmatı (Arat) G.R., Eberhard, W. (1937). *Türkische Turfan Texte VII*. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. W. Eberhard, Berlin. (APAW. Phil-hist. Kl. 1936, 12) [TT7]

- Röhrborn, Klaus (1971). *Eine Uigurische totenmesse*, Berlin, Akademie Verlag, Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients; 4. **[BT2]**
- Röhrborn, Klaus (1996). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Trankript von Annemarie v. Gabain. Harrassowitz Verlag-Wiesbaden. **[HT8]**
- Sadakata, Akira (1997). *Buddhist Cosmology: Philosophy and Origins*. Tokyo: Kosei Publishing Co.
- Snodgrass, Adrian (1985). *The Symbolism of the Stupa*. New York: Southeast Asia Program 120 Uris Hail Cornell University, Ithaca.
- Soothill, William Edward, Lewis Hodous (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit–Pali Index*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, London.
- Tekin, Şinasi (2019). *Uygurca Metinler II, Maytrisimit, Burkancuların Mehdisi ile buluşma Uygurca İbtidai bir dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. **[Mait.]**
- Tezcan, Mehmet (2012). “Paralar Işığında Türk ve İran Kavimlerinde Ay-Yıldız/Güneş Motifi ve Türk Kültürü İçin İran Araştırmalarının Önemi”. 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi / International Congress of Asia and North African Studies) 10-15.09.2007 Ankara/Türkiye. Bildiriler/ Paper. Tarih ve Medeniyet Tarihi / History and History of Civilizations, VI. Cilt / Vol. VI, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2012, pp. 3091-3114.
- Tezcan, Semih, *Das Uigurische Insadi-Sūtra*, Berlin, 1974. (Deutsche Akademie der DDR. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archeologie. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. 6) **[BT3]**
- Tokyürek, Hacer (2022). “The Doors Opening from Human to Universe in Old Uyghur.” *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*(10), 25-47.
- Wayman, Alex (2009). *The Buddhist Tantras: Light on Indo-Tibetan Esotericism*. London and Newyork: Routledge Taylor & Francis Group.

- Wilkins, Jens (2007). *Das Buch von der Sündentilgung, Edition des alttürkisch–buddhistischen Kšanti Kılguluk Nom Bitig*. Teil I–II. Turnhout (Belgien). **[BT 25]**
- Wilkins, Jens (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā, Teil 1-2-3*. Berlin-Brandenburgische Akademie Der Wissenschaften, Akademienvorhaben Turfanforschung, Berlin: Brepols. **[BT37]**
- Yakup, Abdurishid (2016). *Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tantrische Texte*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Akademienvorhaben Turfanforschung, Berlin: Brepols. **[BT36]**
- Yano Michio (2003). “Calendar, Astrology, and Astronomy”. In: *The Blackwell Guide to Hinduism*, ed. Gavin Flood (Oxford: Blackwell Publishing)
- Zieme, Peter, G. Kara (1978). *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas lehre in uigrischer übersetzung*. Budapest: Akademiai Kiado. **[Tot]**
- Zieme, Peter (1996). *Altun Yaruq sudur, Vorworte und das erste buch edition und Übersetzung der alttürkischen version des Goldglanzsutra Suvarnaprabhasottamasutra*. Turnhout Brepols. **[BT18]**
- Zieme, Peter (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. mit 208 Abbildungen auf 97 Tafeln, Brepols, Turnhout. **[BT23]**
- Zieme, Peter (2018). “Gāthās of the Lost Jinhua chao 金花抄 in Old Uigur Translation [6 Figures]”. In: *Annual Report of the International Research Institute for Advanced Buddhology at Soka University for the Academic Year 2017*. Vol. XXI. Tokyo, 401–415.